

УДК 316.48

ВАЛЕРІЙ КАЗАКОВ,

кандидат соціологічних наук, старший науковий співробітник відділу історії, теорії і методології соціології Інституту соціології НАН України

Зовнішні та внутрішні конфлікти

Анотація

У статті досліджується проблема визначення зовнішнього і внутрішнього конфліктів, виявляється їхня сутність і зміст, атрибутивні характеристики та відмінності їх як соціальних феноменів. Проаналізовано підходи до розв'язання цієї проблеми з боку як російських авторів (Дмитрієв, Кудрявцев), так і представників теоретичної думки Заходу (Горні, Козер, Габермас). Виявляються як недостатньо з'ясовані аспекти пропонуємих рішень, так і позитивні (конструктивні) аспекти їх, на базі чого пропонується низка авторських визначень зовнішнього і внутрішнього конфліктів (наприклад, стисле і широке). Вказується на метаморфози внутрішнього конфлікту в зовнішній, зроблено висновок стосовно необхідності застосування поняття “граничної соціальної системи” для розв'язання проблеми. Здатність і спроможність такої системи обмежувати перебіг конфлікту певними нормами і силовими акціями дає підстави для висновку про те, що такого ґтибу конфлікт є внутрішнім. Відсутність таких якостей у соціальної системи стосовно інших конфліктів дає підстави визначати їх як зовнішні.

Ключові слова: *соціальний конфлікт, внутрішній конфлікт, зовнішній конфлікт, гранична соціальна система, супранаціональний суб'єкт*

У сучасній науковій літературі доволі широко в різних варіантах використовують поняття “внутрішнього” і “зовнішнього конфлікту”. Так, наприклад, В.Соколов пише, що “всі соціальні конфлікти можна поділити на внутрішні та зовнішні” [Соколов, 2004: с. 82]; див. також: [Зеленов, 2004: с. 40]. Посилаючись на Дж.Гальтунга і М.Дойча, з приводу “внутрішньоособистісно-

го”, “внутрішньогрупового”, “внутрішньосистемного”, “внутрішньонаціонального” конфліктів розмірковує С.Фролов [Фролов, 1997: с. 190].

Але, по-перше, дослідники, які використовують ці поняття, практично не дають їх визначення, не розкривають їхньої сутності та змісту, не вказують їхні атрибутивні характеристики й інші специфічні або відмітні ознаки. По-друге, зазвичай не роблять розрізнення між поняттями “внутрішнього” і “зовнішнього конфліктів” і між самими цими феноменами. По-третє, у психології внутрішній конфлікт здебільше розуміють як внутрішньоособистісний, а поняття “внутрішній конфлікт” і “внутрішньоособистісний” використовують як синоніми. Приміром, у Н.Гришиної читаємо: “Категорія внутрішньоособистісних конфліктів об’єднує психологічні конфлікти, що полягають у зіткненні різноманітних особистісних утворень (мотивів, цілей, інтересів тощо), представлені у свідомості індивіда відповідними переживаннями... Конфлікти цього виду в психологічній літературі позначають як внутрішньоособистісні, особистісні, *внутрішні* (курс. мій. — В.К.), інтрасуб’єктивні, інтраперсональні, зрештою, як просто психологічні. Усі згадані поняття використовують як синонімічні” [Гришина, 2002: с. 79].

Зазначені обставини надають соціології конфлікту, конфліктології, психології конфлікту й іншим науковим напрямам, що досліджують феномен конфлікту, певної двозначності, суперечливості в його усвідомленні й розумінні, що не може не заважати розвитку цих наук і їхній взаємодії.

Найсуттєвішою вадою серед перелічених вище є відсутність чіткого розрізнення між внутрішнім конфліктом і зовнішнім. Розв’язання цього завдання може посприяти встановленню сутності та специфічних ознак цих конфліктів, формулюванню їх визначення, тобто стати певною частиною теоретико-методологічних засад таких наукових напрямів, як соціологія конфлікту, конфліктологія, політична соціологія, соціологія війни, соціологія міжнародних відносин і деяких інших.

Сама проблема розмежування внутрішнього і зовнішнього конфліктів виникла внаслідок того, що для позначення їх застосовують, як видається багатьом, самоочевидні терміни “зовнішній” і “внутрішній”, бо гадають, що ці терміни самі у своєму визначенні містять власне пояснення і тим самим висвітлюють свою сутність. Ця самоописовість сформувалася на базі психології. Внутрішній конфлікт як внутрішньоособистісний справді, на думку багатьох, доволі зрозумілий. Зрозумілою є і його відмінність від конфлікту зовнішнього як такого, що триває поза окремою особистістю і пов’язаний не тільки з нею, а й з іншими людьми. З іншого боку, таке сприйняття внутрішніх і зовнішніх конфліктів як самоочевидних виникло також на базі досліджень міждержавних відносин, як перенесення потлумачення внутрішньої та зовнішньої державної політики на розуміння відповідних конфліктів. У рамках міжнародного права суверенна незалежна держава, яка має чіткі національні кордони, є основним суб’єктом на арені світової політики, тому конфлікт у самій державі і конфлікт поза її рамками, з іншими такими самими суб’єктами також з очевидністю визначають як внутрішній і зовнішній.

Різноманітні варіанти розв'язання аналізованої проблеми пропонують як у конфліктології, так і в соціології конфлікту, а також в інших напрямках наукових досліджень.

Так, А.Дмитрієв пише про поділ конфліктів на внутрішньосистемні та позасистемні. Перші зумовлені внутрішньосистемними соціальними суперечностями. У марксистському трактуванні такою є суперечність між новими продуктивними силами і застарілими виробничими відносинами. Зокрема, Дмитрієв пише, що, з точки зору системного підходу, “система постійно відчуває на собі внутрішні збурення, які є результатом її внутрішньої суперечливості” [Основи конфликтологии, 1997: с. 86], котра виникає як наслідок структурної складності соціальної системи, що складається з низки підсистем, компонентів і елементів, які виконують різноманітні функції, спрямовані на досягнення не тільки головної системної мети, а й часткових цілей. Розкриваючи смисл і зміст своєї ідеї, Дмитрієв стверджує: “Компонент і система, частина і ціле; перервне і безперервне, структура і функція; *внутрішнє і зовнішнє* (курс. мій. — В.К.); організація і дезорганізація; розмаїття і одноманіття — от далеко не повний перелік суперечливих аспектів і відносин, що властиві системам і породжують конфлікти. Кожна із цих характеристик може слугувати для виокремлення конфліктів певного типу” [Основи конфликтологии, 1997: с. 86].

Однак запропоноване Дмитрієвим розв'язання проблеми не є достатнім і, власне, залишає питання відкритим, оскільки кожна соціальна система може в іншому соціальному просторі виявитися лише підсистемою іншої соціальної системи, котра, своєю чергою, також є підсистемою наступної ширшої соціальної системи тощо. Найзавершеною соціальною системою є все людство, як певна єдина цілісність. Відсутність чіткого розрізнення між підсистемою (елементом, компонентом соціальної системи) і самою соціальною системою зумовлює розмитість у розумінні відмінностей між внутрішнім і зовнішнім конфліктами, а також нерозуміння трансформації першого з них у другий.

Власне, будь-яка соціальна система як цілісність, наділена якостями “зовнішнього” і “внутрішнього”, являє собою елемент іншої соціальної системи, зовнішньої стосовно першої. Тому найважливішим аспектом розглядуваної проблеми стає питання стосовно якості, сутності, змісту соціальної системи, щодо її меж, сталості та мінливості.

В.Кудрявцев пропонує дещо інше розв'язання проблеми внутрішнього і зовнішнього конфліктів. На його думку, конфлікт має низку структурних елементів: суб'єкти конфлікту, його предмет (проблема), процес протистояння. Останній необхідно “аналізувати як із внутрішнього, психологічного (суб'єктивного), так і з зовнішнього, об'єктивного боку” [Основи конфликтологии, 1997: с. 110]. Тобто власне “внутрішнє” і “зовнішнє” у діях сторін конфлікту властиві будь-якому конфлікту. Такий підхід, не вирішуючи проблеми, окреслює деякі шляхи її розв'язання.

Важливість і складність проблеми уявляються при розгляді підходу до неї К.Горні. У своїй книжці “Наші внутрішні конфлікти” вона, зокрема, стверджує: “Раніше чи пізніше наші інтереси, наші переконання стикаються з інтересами і переконаннями тих, хто нас оточує. А позаяк такі зіткнення

між нами і нашим оточенням мають повсякденний характер, то й внутрішні конфлікти становлять невіддільну складову людського життя” [Хорни, 1997: с. 16].

У цьому висловленні Горні присутній термін “внутрішній конфлікт”, що позначає тут конфлікт особистості із тими, хто її оточує, а в ширшому й повнішому сенсі — конфлікт особистості із соціальними нормами (включно із законом і мораллю), культурою, державою і суспільством загалом. Утім, якщо розглядати особистість як певну соціальну систему, тоді цей конфлікт стосовно неї є зовнішнім, хоча Горні використовує поняття “внутрішній конфлікт”. Разом із тим можна сказати, що майже всі внутрішньоособистісні конфлікти є конфліктами зовнішніми стосовно окремої особистості, бо являють собою її конфлікт із суспільством. Можна припустити, що Горні усвідомлює суперечливість такого ставлення до внутрішніх і внутрішньоособистісних конфліктів і, щоб відрізнити внутрішньоособистісні конфлікти як зовнішні від внутрішньоособистісних як суто внутрішніх, уводить поняття “нормального” і “невротичного” конфлікту.

Але і цей підхід Горні не розв’язує проблеми. Вона сама визнає це і пише, маючи на увазі невротичний конфлікт: “Конфлікт може бути розв’язаний лише роботою з невротичними потягами і такою зміною ставлень *невротика* до інших (курс. мій. — *В.К.*) і до самого себе, щоби він зміг цілковито звільнитися від цих потягів [Хорни, 1997: с. 25]. Тобто із наведених вище суджень можна дійти висновку, що внутрішньоособистісний конфлікт є водночас і зовнішнім і, можливо, переважно зовнішнім.

Разом із тим у Горні, коли вона пише про історію психоаналізу та про свої дослідження, присутня дещо інша логіка. Зокрема, у книжці “Невротична особистість”, спираючись на ідеї Фрейда, вона стверджує, що невроз (внутрішньоособистісний конфлікт) породжений компульсивними потягами, що їх Фрейд вважав “інстинктивними за своєю природою, спрямованими на досягнення задоволення і нетерпимими до фрустрації” [Хорни, 1997: с. 7]. Тобто власне внутрішньоособистісний конфлікт, внутрішній конфлікт особистості може спричинюватися несвідомими інстинктами людини, зіткненням їх. Інстинкти, бажання, прагнення особистості до реалізації їх не завжди можуть бути задоволені одночасно, що й породжує конфлікт усередині особистості, викликаючи у неї невроз. Такий конфлікт може виникнути і на основі одного інстинкту, якщо він водночас виявляється в різних, конфліктних формах. Наприклад, статевий (сексуальний) інстинкт у формах традиційної та нетрадиційної орієнтації. Такий конфлікт породжується, за Фрейдом, внутрішньо вимушеною відмовою. Так, “з-поміж двох конфліктних сексуальних прагнень одне завжди, так би мовити, правильне з точки зору Я, тоді як інше викликає спротив Я. Отже, конфлікт виникає між Я та сексуальністю” [Фрейд, 1989: с. 223], — пише Фрейд. Існує також зовнішньо вимушена відмова, обґрунтована зовнішніми стосовно особистості моральними, культурними й іншими передумовами.

Отже, можна говорити: по-перше, про суто внутрішній внутрішньоособистісний конфлікт — конфлікт, що виникає внаслідок суперечності між інстинктами особистості, всередині неї; по-друге, про внутрішньо-зовнішній конфлікт між інстинктами та супер-его людини, тобто внутрішній за

формою і зовнішній за змістом; по-третє, про зовнішній особистісний конфлікт, який, мабуть, теж можна тлумачити як внутрішньоособистісний, якщо це конфлікт особистості із засвоєними нею соціальними нормами, вимогами культури, держави і суспільства загалом.

Такий підхід до внутрішньоособистісного конфлікту не розв'язує в цілому розглядуваної проблеми визначення сутності, змісту і відмінностей між внутрішнім і зовнішнім конфліктами. Проте на цій підставі можна дійти низки висновків. По-перше, внутрішні конфлікти можуть трансформуватися в зовнішні. По-друге, “внутрішність” деяких конфліктів, визнаних такими, вельми відносна й передбачає різноманітні уточнення. Тобто слід ще раз наголосити, що внутрішньоособистісний конфлікт — це конфлікт особистості із суспільством. Лише за формою його прояву він локалізується всередині особистості, на рівні її психіки, свідомого і несвідомого.

Спробу розв'язання аналізованої проблеми зробив також Л.Козер. У праці “Функції соціального конфлікту” (1956) він широко використовує поняття “внутрішній” і “зовнішній конфлікт”, аналізує їхні функції і розрізняє їх. Так, на його думку, найважливішими функціями зовнішнього конфлікту є групотвірна і групозбережувальна. Через зовнішній конфлікт відбувається формування соціальної групи, визначаються її межі, посилюються її внутрішня згуртованість і централізація. У процесі боротьби з іншими соціальними групами відбувається самоідентифікація особистості та групи загалом. Зовнішній конфлікт увиразнює значущість належності особистості до цієї групи. Він породжує необхідність спільних дій членів групи, підвищує їхній моральний дух, створює для групи альтернативну ситуацію: або об'єднання, спільні дії, згуртованість, або дезінтегрованість, розпад групи і хаос.

Аналізуючи теорії соціального конфлікту, що існували раніше, зокрема й концепцію Г.Зимеля, Козер пише: “Раніше передбачалося, що групові межі створюються через зовнішній конфлікт; таким чином, група самоідентифікується у боротьбі з іншими групами. Зимель іде далі, стверджуючи, що зовнішній конфлікт посилює внутрішню згуртованість групи та її централізацію” [Козер, 2000а: с. 11]. А трохи далі читаємо: “Зовнішні конфлікти об'єднують групу і підвищують її моральний дух... Внутрішня згуртованість має тенденцію до посилення в групі, що бере участь у зовнішньому конфлікті” [Козер, 2000а: с. 117].

Зовнішній конфлікт у розумінні Козера — це конфлікт “внутрішньої групи” із “зовнішньою”. Він, зокрема, посилюється на В.Самнера, стверджує: “Мабуть, соціологи одностайні в тому, що відмінність між “нами”, “нашою” групою, внутрішньою групою й іншими, чужими, зовнішньою групою виникає в конфлікті та через конфлікт” [Козер, 2000а: с. 54]. Внутрішній конфлікт породжується внутрішніми загрозами і спрямований проти внутрішнього ворога, наприклад, ренегатів чи еретиків, які загрожують руйнуванням межі усталеної групи, посилюючи цим групи зовнішні, й тому становлять не символічну, а фактичну небезпеку.

Однак поняття “внутрішня група” і “зовнішня група” є не зовсім визначеними. Не зрозуміло, яка група є зовнішньою, а яка — внутрішньою. І, як наслідок, невизначеними залишаються поняття “зовнішнього” і “внутріш-

нього” конфлікту. Козер намагається розв’язати цю проблему, пропонуючи, по суті, два варіанти розв’язання.

Перший варіант — спроба встановити відмінність між зовнішньою і внутрішньою групою проведенням чітких кордонів. Посилаючись на Зимеля і Парсонса, Козер стверджує, що під розмежуванням він розуміє відокремлення певної сукупності індивідів від інших подібних сукупностей на підставі низки ознак. По-перше, у внутрішній групі існує тривала взаємодія між її членами. По-друге, ця взаємодія ґрунтується на відносно постійних моделях поведінки або дій членів групи. По-третє, у групі існує певна структура членства. По-четверте, відбувається самоідентифікація члена групи з іншими її членами і з нею самою в цілому.

Утім, такий підхід не дає розв’язання проблеми. “Зовнішність” конфлікту визначається тут з урахуванням кордонів “зовнішньої” і “внутрішньої групи”, але ці межі сам конфлікт і задає (групотвірна функція конфлікту). Понад те, він і зберігає їх (групозбережувальна функція). Разом із тим спроба розрізнити “зовнішню” і “внутрішню” групи на підставі наявності в останній тривалої взаємодії та її моделі, а також структури членства не дає змоги запропонувати на такій базі конкретне визначення зовнішніх і внутрішніх груп і як наслідок зовнішніх і внутрішніх конфліктів. Будь-яка соціальна група, особливо в наш час, має і ті, і ті ознаки одночасно, щоправда, в різних соціальних просторах і в різних масштабах, аж до людства загалом.

Цей варіант розв’язання проблеми має кількісний вимір. Козер використовує терміни “тривалість”, “сталість”, “сукупність”, пов’язані з математичною шкалою вимірювання. Він, напевно, розумів, що таке рішення є відносним, оскільки не встановлено величини кількісних показників. Та й чи можуть вони бути взагалі? Тому Козер пише не про “сталість моделей”, а про “відносну сталість”. Але він пропонує й інший варіант розв’язання.

Другий варіант, що його, можна сказати, лише окреслив Козер, випливає з його висловлення: “Наведені далі тези присвячені передусім функціям, які виконує зовнішній конфлікт стосовно внутрішнього *життя групи* (курс. мій. — В.К.), але при цьому заторкуються також проблеми внутрішньогрупових конфліктів” [Козер, 2000а: с. 110]. Цей вислів Козера цікавий тим, що він, власне, пише про взаємозв’язок зовнішнього і внутрішнього конфліктів і навіть про відносність відмінності між ними.

Водночас у цьому висловленні можна знайти доволі жорсткий критерій розрізнення конфліктів, якщо, інтерпретуючи словосполучення “внутрішнє життя групи”, розуміти під ним не так матеріальну (економічну і політичну) взаємодію та її моделі, як соціокультурну; якщо розуміти внутрішнє життя як духовне, як царину світогляду, ідеології, культури, цінностей, специфічної логіки мислення, його стереотипів, символів і історичних міфів. З цієї точки зору внутрішня група створюється на основі усталеної і найбільш значимої для особистості (і групи) соціокультурної ознаки ідентифікації. (У цьому плані вельми актуальною стає теорія С.Гантингтона стосовно зіткнення цивілізацій.)

Другий варіант розв’язання проблеми, запропонований Козером, не суперечить першому, а доповнює його. Разом із тим у певному сенсі можна говорити і про третій варіант розв’язання Козером досліджуваної проблеми.

Він відносно простий. Сам Козер при викладенні його посилається на Зимеля, для якого зовнішній конфлікт — це війна, причому війна між державами. Інакше кажучи, зовнішній конфлікт — це конфлікт міжнародний чи міждержавний.

Узагальнюючи запропоновані Козером варіанти розв'язання проблеми, можна запропонувати низку варіантів визначень зовнішнього і внутрішнього конфлікту.

Найстисліше: внутрішній конфлікт — це конфлікт соціальних груп, члени яких здійснюють (мають) тотожну, першою чергою соціокультурну і світоглядну, ідентифікацію за однією, визнаною ними найбільш значимою для них ознакою, якій властива постійна сталість.

Зовнішній конфлікт (на противагу) — це конфлікт соціальних груп, члени яких мають різну, протилежну і навіть суперечливу, передусім соціокультурну і світоглядну, ідентифікацію за однією, визнаною ними найбільш значимою для них ознакою, що вирізняється постійною сталістю.

Ширше визначення. Внутрішній конфлікт — це конфлікт між соціальними групами (державами), що мають певну, єдину і цілісну владно-ієрархічну структуру і члени яких: а) підтримують тривалу, систематичну і сталу взаємодію, що характеризується постійними стандартними моделями поведінки, б) здійснюють спільну колективну діяльність, в) мають тотожну, передовсім соціокультурну і світоглядну, ідентифікацію за однією чи за низкою визнаних ними найбільш значимими для них ознак, що є постійно сталими.

Зовнішній конфлікт (на противагу) — це конфлікт між соціальними групами, що не мають єдиної й цілісної владно-ієрархічної структури, між членами яких відсутня тривала, систематична і стала взаємодія, спільна колективна діяльність і члени яких мають різну, ба навіть протилежну, першою чергою соціокультурну і світоглядну, ідентифікацію за однією чи за низкою визнаних ними найбільш значимими для них ознак, що мають риси постійної сталості.

На підставі сконструйованих і наведених вище визначень зовнішнього і внутрішнього конфліктів можна дійти деяких висновків: сучасний глобальний конфлікт — це внутрішній конфлікт усього людства. З іншого боку, відбувається глобалізація багатьох, особливо значимих, внутрішніх конфліктів.

Продуктивне розв'язання аналізованої проблеми (сутності зовнішнього і внутрішнього конфліктів і відмінності між ними) можна вивести також із низки ідей Ю.Габермаса. Таке розв'язання має значною мірою доповнити й поглибити викладені вище ідеї Козера. Однак Габермас не ставив перед собою завдання спеціального дослідження і розв'язання цієї проблеми, тож таке рішення не буде повним і остаточним, але має доповняльний і уточнювальний характер. Разом із тим, із певної точки зору, його можна розглядати і як цілком самостійне.

Габермас досліджує проблему, сутність якої він виніс у назву своєї праці у вигляді запитання “Чи є шанси для конституціоналізації міжнародного права?”, або, у ширшому плані, чи можлива конституціоналізація сучасних міжнародних відносин? Інакше кажучи, чи можливе правове оформлення

сучасного світового порядку в законі, що має таку саму силу і значимість, як Конституції тих чи тих держав, що діють у рамках своїх держав? Але чи можлива Конституція для цілого світу й усього людства? Свого часу таке питання порушував і намагався розв'язати Кант. Зокрема, Габермас зазначає: “Завдяки своєму проекту “всесвітнього громадянського стану” Кант зробив вирішальний крок, що вможливив вихід на межі міжнародного права, зорієнтованого суто на держави” [Хабермас, 2008: с. 103], але це крок теоретичний.

Сутність порушених вище питань можна сформулювати ще й так: який соціальний інститут зараз є найадекватнішим засобом досягнення загальнолюдських і глобальних цілей, зокрема мети збереження миру (на землі) і міжнародної безпеки (для всіх), а також мети утвердження демократії та прав людини в усьому світі? Відповіді на ці питання існують різні й формуються у формі припущень, позаяк поширюються на майбутнє.

З точки зору Габермаса, можливі два основні допущення. Перше радше негативне: “... за допомогою обґрунтованих у правовому сенсі дій усесвітньої організації (ООН), яка не має, однак, реальної сили і є вибірковою у своїх рішеннях” [Хабермас, 2008: с. 105]. Друге має проблематичний і варіативний характер: “... за допомогою односторонньої політики наведення порядку, здійснюваної доброзичливим гегемоном” [Хабермас, 2008: с. 105], яким по завершенні періоду біполярного світу, на думку Габермаса, стали США. Але саме в цій ситуації на порядок денний виходить друга проблема. “Проблематичним видається сам проект нового ліберального світового порядку під егідою Рах Амерісана, розроблюваний стратегами уряду США. Питання в тому, чи може *етизація* світової політики, що її визначає наддержава, замінити *правове оформлення* міжнародних відносин” [Хабермас, 2008: с. 104], — пише Габермас.

Це можливо, на думку Габермаса, лише за умови, якщо США: а) відмовляться забезпечувати “перевагу власним етично обґрунтованим національним інтересам” [Хабермас, 2008: с. 105]; б) згадають про свою всесвітньо-історичну місію, “якщо вони знову покладуть на себе історичну роль першопрохідників на шляху еволюції міжнародного права до “всесвітнього громадянського становища”” [Хабермас, 2008: с. 105–106]. Та чи ймовірні ці передумови? Тобто і за такого варіанта розв'язання розглядуваних Габермасом проблем ми повертаємося до вихідної постановки питання: який соціальний інститут є адекватним для розв'язання загальнолюдських і глобальних проблем, зокрема таких (поряд з уже переліченими), як міжнародний тероризм, екологічні дисбаланси, нерівномірний економічний розвиток тощо.

Габермас вважає, що тут не обійтися без звернення до Канта і його критики міжнародного права, що принципово відрізняється від права внутрішньодержавного. Державна влада, захищаючи права своїх громадян, спирається на право, діє в його рамках. Держава набуває законної (правової, юридично оформленої) влади тоді, коли “остаточно конститується тільки у формах права, і права, яке вказує на владу держави застосовувати санкції” [Хабермас, 2008: с. 109]. Відбувається взаємне проникнення права і влади в державі (країні, суспільстві).

Інакше кажучи, в контексті проблеми відмінності зовнішніх і внутрішніх конфліктів перебіг конфліктів у рамках держави має відбуватися у правовому полі. У противному разі держава має законне право — понад те, зобов'язана — застосовувати санкції до суб'єктів конфлікту, які порушують закон. Такий конфлікт і буде внутрішнім, він розгортається у правовому полі, в рамках внутрішньодержавного права. Його учасники мають і зобов'язані дотримуватися внутрішньодержавного права. Вони можуть порушувати закон, але вийти з поля внутрішньодержавного права не можуть, оскільки за порушення закону держава (відповідно до Конституції) має застосовувати до них передбачені законом санкції. При цьому реальна і дієва сила держави ґрунтується на потужності державного апарату (армія, поліція, прокуратура тощо) для застосування цих санкцій. Це стосується, згідно із Конституцією й іншими законами, і самої держави, її органів влади, представників і посадовців. Якщо цього не відбувається і сама держава порушує внутрішньодержавне право, на неї очікує революція, а її главу — доля Людовіка XVI, Марії Антуанети, Миколи II.

Розглянуте вище взаємопроникнення права і влади відсутнє на міжнародному рівні. Габермас пише про цілком очевидне безсилля ООН, відсутність у неї реальної сили аж до відсторонення її з боку США (незважаючи на протести багатьох країн) від розв'язання низки міжнародних проблем. З його точки зору, саме “маргіналізація ООН, зумовлена свавіллям наддержави, що ухвалила рішення про початок війни (другої війни в Іраку. — *В.К.*), драматично поставила на порядок денний проблему значимості права” [Хабермас, 2008: с. 105].

У рамках обговорюваної тут проблеми суттєвим є те, що конфлікти, перебіг яких триває на міжнародному рівні, можуть відбуватися і часто відбуваються поза правовим полем. Внутрішньодержавне право не діє на міжнародному рівні, а міжнародне — позбавлене повноважень внутрішньодержавного і має багато вад. Крім того, на міжнародному рівні відсутній належний суб'єкт — політична влада, подібна за своїми повноваженнями, а головне — за своєю реальною силою, до національної держави, оскільки відсутня, за Кантом, “республіка республік”, або “всесвітня республіка”, і взагалі, відсутній світовий космополітичний порядок, “усесвітній громадянський устрій”. Конфлікт на міжнародному рівні за таких умов і буде зовнішнім. Він триває поза соціальним устроєм, соціальною системою, здатною його обмежувати й регулювати, можна навіть сказати, що він відбувається в умовах беззаконня і соціального хаосу. За словами Габермаса, ідея “всесвітньої республіки” виникла у Канта на підставі уявлення про “супранациональний правовий порядок, що підпорядковує собі державну владу, за аналогією з тим, як громадянське або державне право підпорядковує собі окремих людей” [Хабермас, 2008: с. 112–113].

За Середньовіччя зовнішні конфлікти регулювалися на основі звичаїв і домовленостей між суб'єктами, що брали в них участь. Пізніше в результаті укладання Вестфальського миру виникла певна європейська система держав, яка проіснувала, на думку Габермаса, аж до 1914 року; в її рамках і функціонувало класичне міжнародне право. Його суб'єктами визнавалися тільки суверенні держави, що мали таку міру реальної незалежності, яка

дозволяє їм ухвалювати рішення, виходячи з власних інтересів. Такі держави, відповідно до міжнародного права, мусили ефективно контролювати свою територію та її кордони, підтримувати в їхніх межах внутрішньодержавне право і порядок. Разом із тим ці держави мали дістати міжнародне визнання, що “купувалося”, як вважає Габермас, “ціною визнання війни як механізму врегулювання конфліктів, тобто ціною вивільнення військового насильства” [Хабермас, 2008: с. 108]; понад те, ціною визнання права суверенної держави вести війну і права “оголошувати іншим державам війну без роз’яснення причин (*ius ad bellum*)” [Хабермас, 2008: с. 108]. Ця ситуація, згідно із класичним міжнародним правом, не передбачала існування такої супранациональної інстанції, яка б мала право і можливість (володіла реальною силою) карати за порушення міжнародного права. За таких умов війна у певних формах набувала легальності, а загалом — легітимності. Власне, таке міжнародне право являло собою право на війну. Проти такого права і виступив Кант. Недарма, як пише Ю.Баскін (із посиланням на І.Андреєву), в радянській літературі висловлювалася думка, з якою варто погодитися і відповідно до якої Кант не визнавав вузького тлумачення міжнародного права як права на ведення війни [Фельдман, Баскін, 1977: с. 17].

Справді, ідея Канта про новий світоустрій, наприклад, у формі “світової республіки”, була спрямована проти визнання “права на війну”. Така республіка, пише Габермас, “унеможливує війну як легітимний засіб розв’язання конфлікту *саме як війну*, позаяк у просторі спільноти, що охоплює цілий світ, не може бути “зовнішніх” конфліктів. Те, що колись являло собою військове зіткнення, у межах глобального правового порядку набуває якості захисту від небезпеки і якості карного переслідування” [Хабермас, 2008: с. 112]. Тобто Габермас вважає конфлікти “зовнішніми”, якщо вони: а) відбуваються на міжнародному рівні (беручи до уваги вади міжнародного права); б) відбуваються із можливими порушеннями правового поля або поза ним; в) за порушення права неможливо застосувати реальні санкції з боку такого суб’єкта, як світова республіка. Таким чином, зовнішній конфлікт — це конфлікт, що відбувається поза правовим і силовим полем супранационального суб’єкта, або поза інституціональним полем супранационального суб’єкта, наділеного реальною силою і правом застосування силових санкцій.

Таке розуміння зовнішнього конфлікту відрізняється від наведених вище, оскільки може бути віднесене здебільше до конфліктів на міжнародному рівні. Але воно в тих чи тих формах поширене в сучасній літературі й великою мірою має теоретичну і практичну ефективність. Чи можливе його застосування щодо конфліктів, які відбуваються у рамках суверенної держави чи навіть особистості?

Тут необхідно вказати ще одну ідею Габермаса. “*Перетворення міжнародних відносин на рід державних* означає, що право цілковито пронизує і трансформує політичну владу також і в просторі міждержавних відносин. Зникає відмінність між внутрішнім і зовнішнім суверенітетом (влади); зникає не лише через глобальні масштаби, що їх набуває держава народів, а й унаслідок нормативних причин” [Хабермас, 2008: с. 113]. Звідси випливає, що зникне (в майбутньому) відмінність між внутрішнім і зовнішнім суве-

ренітетом, але також зникне (можливо, вже зникає) відмінність між внутрішнім і зовнішнім конфліктами, тобто відбудеться глобалізація внутрішніх конфліктів. Це відбувається, по-перше, об'єктивно, в результаті процесів глобалізації, унаслідок глобальних масштабів влади, економічних, культурних та іншого стибу контактів. Якщо деякі суб'єкти не усвідомлюють цього і продовжують використовувати війну (і насильство) як засіб розв'язання конфліктів, то конфлікт у формі війни починає розвиватися за ескалаційною моделлю, що може обернутися подіями на кшталт терактів у США 11 вересня 2001 року чи в російському Будьонновську. По-друге, відмінність між зовнішнім і внутрішнім конфліктами має зникнути завдяки діям самих акторів (суб'єктивно), коли вони усвідомлять об'єктивність процесів глобалізації й не перешкоджатимуть інституціоналізації перебігу тих конфліктів, що вже стали внутрішніми, але ще сприймаються як зовнішні.

Оцінюючи ідеї Канта і Габермаса, слід зазначити, що застосовувані ними критерії розрізнення зовнішніх і внутрішніх конфліктів, з одного боку, правові, юридичні, а з іншого — політичні.

Конфлікт для соціальної системи є *внутрішнім*, якщо вона здатна обмежити його розгортання певними нормами, у тому числі правовими, що передбачають санкції й силові механізми їхньої реалізації. Норми можуть бути політичними, економічними, ідеологічними, релігійними тощо. Обмеження конфлікту виявляється у забороні тих чи тих дій суб'єктів конфлікту; тим самим конфлікт переходить у площину легальності або, як мінімум, легітимності. Він має бути інституціоналізований системою, але сама інституціоналізація забезпечується, підкріплюється матеріальною силою.

Рівень інституціоналізації конфліктів може бути різним, що прислужилося для Козера підґрунтям їх класифікації, виокремлення з-поміж усієї їхньої сукупності як протилежностей абсолютного і цілком інституціоналізованого конфліктів. Зокрема, у праці “Завершення конфлікту” він писав: “Різноманітні типи конфліктів можна класифікувати за рівнем нормативної регуляції їх. На одному кінці континууму можна помістити цілком інституціоналізовані конфлікти (типу дуелі), тоді на його протилежному кінці опиняться абсолютні конфлікти, мета яких полягає не у взаємному врегулюванні спору, а в тотальному винищуванні противника. У конфліктах другого типу згоду сторін зведено до мінімуму, боротьба припиняється лише в разі остаточного знищення одного чи обох суперників” [Козер, 2000б: с. 187].

Водночас конфлікт може бути обмежений не тільки шляхом його інституціоналізації системою на підставі норм, а й унаслідок об'єктивних умов перебігу конфлікту, незалежних від самої системи і від безпосередніх учасників конфлікту.

Конфлікт для системи стає *зовнішнім*, якщо вона нездатна обмежувати його перебіг. За Козером, це — абсолютний конфлікт. Система намагається накладати обмеження на дії учасників конфлікту, але вони, ігноруючи їх, порушують норми й виходять за рамки обмежень системи і за рамки самої системи. Система втрачає здатність застосувати санкції, коли вони не підкріплені матеріальною силою. У цій ситуації система може руйнуватися (самогубство, революція тощо) або ж її внутрішній конфлікт, що став для

неї зовнішнім, може бути обмежений, інституціоналізований іншою соціальною системою, вищого порядку, в яку перша система входить як елемент або підсистема. Учасники конфлікту, вийшовши за межі першої системи та її норм, не можуть опинитися у вакуумі, вони потрапляють у рамки іншої системи. У цьому разі зовнішній конфлікт першої системи трансформується у внутрішній конфлікт другої системи вищого порядку, але це водночас означає, що він стає внутрішнім і для першої системи як елементу другої. Дії сторін конфлікту інституціоналізуються правовими та іншими нормами другої системи, яка виявляється здатною підкріпити необхідність реалізації їх матеріальною й іншою силою (наприклад, силою авторитету).

Власне, ці метаморфози внутрішнього/зовнішнього конфлікту становлять проблему, котру в теоретичній формі досліджували Горні та Козер, пропонуючи власні варіанти її розв'язання. Горні, намагаючись осмислити її в контексті внутрішньоособистісного конфлікту, здійснює класифікацію і вводить у науковий обіг поняття “нормального” і “невротичного” конфлікту. Козер, щоб розв'язати проблему, шукає усталені, самодостатні, можна навіть сказати, суверенні соціальні системи, або соціальні групи, але фактично не може їх знайти.

Напевно, для розв'язання проблеми необхідне використання поняття “граничної соціальної системи”. Такої системи, зовнішній конфлікт якої: а) не може бути нею самою інституціоналізований, позаяк застосовувані нею норми інституціоналізації не підкріплені матеріальною силою; б) не може бути інституціоналізований також системою вищого порядку, оскільки такої системи (“республіки республік”, за Кантом) поки не існує у світі. У цьому смислі в даний конкретний момент розглядувана система і є граничною.

Тобто для інституціоналізації зовнішнього конфлікту відсутнє право на кшталт внутрішньодержавного, яке б визначало, формалізувало й обмежувало дії учасників конфлікту жорсткими правовими санкціями і на основі права санкціонувало застосування сили проти порушників. Проблема сучасного світу зумовлена відсутністю такого права. Крім того, для інституціоналізації конфлікту відсутній супранациональний суб'єкт, що має реальну матеріальну силу і здатен забезпечити виконання цих санкцій на правовій основі. І загалом відсутній світопорядок, в умовах якого могли б виникнути й існувати зазначені вище глобальне право і супранациональний суб'єкт.

Таку ситуацію у світі фіксує спершу Кант, а потім, посилаючись на нього, за сучасних умов Габермас, котрий і порушує, мабуть, найактуальніше і найважливіше питання сучасності щодо можливості конституціоналізації сучасного міжнародного права і, власне, стосовно можливості конституціоналізації сучасних міжнародних відносин.

На підставі викладеного можна дійти кількох висновків. По-перше, за сучасних умов граничною соціальною системою є незалежна суверенна держава; саме її на поточний момент визнають основним суб'єктом міжнародних відносин, а отже, й міжнародних конфліктів. Тому зовнішні конфлікти в науковій і політичній літературі усталено сприймаються передусім як міжнародні. По-друге, сучасний, характерний для доби глобалізації зовнішній конфлікт не може бути обмежений і об'єктивними умовами свого перебігу.

У такій ситуації виникають передумови для перетворення зовнішнього конфлікту на абсолютний (за Козером), що становить загрозу існуванню всього людства. Усвідомлюючи цей факт, сторони сучасних зовнішніх конфліктів нерідко самостійно намагаються обмежити їхній перебіг. Тобто сучасні зовнішні конфлікти обмежуються радше не об'єктивними чинниками (зокрема й природними), не соціальною системою вищого порядку шляхом їх інституціоналізації (включно з нормами права) і не силовими діями супранационального суб'єкта, а зусиллями самих безпосередніх учасників конфлікту, що виходять із норм своєї соціальної системи. Слід наголосити, що учасники конфлікту діють на підставі норм властивих їм культури, моралі, світогляду тощо, однак ці норми у них різні, якщо не протилежні і навіть такі, що суперечать одна одній. Козер не стверджує, що конфлікт є зовнішнім, якщо і тільки якщо відсутній супранациональний суб'єкт або гранична соціальна система.

Наостанок слід зазначити, що запропонована автором концепція визначення зовнішнього і внутрішнього конфліктів, виявлення їхньої сутності та змісту, їхніх відмінностей і метаморфоз є теоретико-методологічним підґрунтям таких наукових напрямів, як соціологія конфлікту, політична соціологія, соціологія війни, конфліктологія і деяких інших. По-перше, вона є основою для створення й упорядкування системи класифікації різноманітних соціальних конфліктів. По-друге, на її основі можливе виявлення сутності й поняттєве визначення таких феноменів, як світовий, глобальний, міжнародний, міждержавний конфлікт, світова війна, світова революція, і низки інших, що спричиняють виникнення нового світового порядку, а також опис структури цих феноменів, їхніх причин, форм, суб'єктів, механізмів перебігу, можливих наслідків тощо. Так, розуміння відмінностей зовнішнього і внутрішнього конфліктів дає підстави відрізнити на міжнародному рівні війну від миротворчої поліційної операції. По-третє, зазначені положення дають змогу виокремлювати, розрізняти і визначати такі феномени, як міжнародний обмежений конфлікт, регіональний і локальний конфлікт (локальна війна), прикордонний конфлікт (прикордонний інцидент) та ін., описувати поведінку їхніх учасників у плані необхідності усвідомлення ними неминучості обмеження ними самими (за відсутності супранационального суб'єкта і права) своїх конфліктних дій. По-четверте, дослідження цих проблем назагал сприяє розширенню предметного поля соціології (відповідно до ідей Альберто Мартінееллі), включаючи до нього не лише суспільства в їхніх національних кордонах, а й весь соціальний світ як такий, світову спільноту, світову соціальну систему.

Література

Гришина Н.В. Психология конфликта / Гришина Н.В. — СПб. : Питер, 2002. — 464 с. — (Серия “Мастера психологии”).

Зеленов Л.А. Высшая школа в конфликтной ситуации / Л.А. Зеленов, А.А. Владимиров // Современная конфликтология: пути и средства содействия развитию демократии, культуры, мира и согласия : II Междунар. конгресс конфликтологов : тезисы докл. и

выступ., 30 сент. – 2 окт. 2004 г., Москва–Санкт-Петербург. – СПб. : Наука, 2004. – Т. 2. – С. 40–42.

Козер Л. Функции социального конфликта / Козер Л.; [пер. с англ. О. Назаровой]. – М. : Идея-Пресс : Дом интеллектуальной книги, 2000а. – 208 с.

Козер Л. Завершение конфликта / Козер Л. // Функции социального конфликта ; [пер. с англ. О. Назаровой]. – М. : Идея-Пресс : Дом интеллектуальной книги, 2000б. – С. 187–197.

Основы конфликтологии / под ред. акад. РАН В.Н. Кудрявцева. – М. : Юристь, 1997. – 200 с.

Соколов С.В. Конфликт между геополитическими и геосоциальными силами постсоветской России / С.В. Соколов // Современная конфликтология: пути и средства содействия развитию демократии, культуры, мира и согласия : II Междунар. конгресс конфликтологов : тезисы докл. и выступ., 30 сент.–2 окт. 2004 г., Москва–Санкт-Петербург. – СПб. : Наука, 2004. – Т. 1. – С. 82–84.

Фельдман Д.И. Учение Канта и Гегеля о международном праве и современность / Д.И. Фельдман, Ю.Я. Баскин. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1997. – 128 с.

Фрейд З. Введение в психоанализ : лекции / Зигмунд Фрейд; [пер. с нем. Г.В. Барышниковой]. – М. : Наука, 1989. – 456 с. – (Серия “Классики науки”).

Фролов С.Ф. Социология: сотрудничество и конфликты / Фролов С.Ф. – М. : Юристь, 1997. – 240 с.

Хабермас Ю. Расколотый Запад / Хабермас Ю.; [пер. с нем. И.О. Величко, Е.Л. Петренко]. – М. : Весь Мир, 2008. – 192 с.

Хорни К. Наши внутренние конфликты. Конструктивная теория невроза / Хорни К. – СПб. : Лань, 1997. – 240 с.